

Edward Rymar

Postne (Bothscowe) i Ostrowieckie (Ostrovyz) : dwa jeziora z nadania Bolesława Pobożnego dla chwarszczańskich templariuszy (1259)

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 14, 317-321

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Rymar
Pyrzyce

Postne (*Bothscowe*) i Ostrowieckie (*Ostrovyz*). Dwa jeziora z nadania Bolesława Pobożnego dla chwarszczańskich templariuszy (1259)

Książę wielkopolski Władysław Odonic w roku 1232 poczynił nadanie tysiąca łanów dla templariuszy w ziemi kostrzyńskiej. Dało to początek komandorii chwarszczańskiej¹. Po 1250 roku margrabiowie brandenburscy, usadowiwszy się obok arcybiskupa magdeburskiego z Ziemi Lubuskiej, zaczęli przenikać na dawniej pomorskie obszary na północ od dolnej Warty, wówczas pod panowaniem książąt wielkopolskich. Wojna trwała w roku 1253, kończył ją układ z 1255, którym Piastowie zrezygnowali z prawobrzeżnej kasztelanii santockiej. Obszary te wniosła margrubicowi Konradowi w posagu Konstancja, córka Przemysła I. Do ślubu doszło w Santoku w 1260 r., ale już wcześniej, bo w 1257 roku margrabiowie teren posiadli faktycznie, skoro latem 1257 lokowali nowe miasto Gorzów. Nie należeli do dobrodziejów templariuszy. Utrwalając swe panowanie na pomorskich nabytkach, postanowili wyrugować ich z komandorii chwarszczańskiej i myśliborskiej. Dlatego ci już w 1257 zadbali o konfirmację papieską. Odwołali się też do potomków swego fundatora, udając się do Poznania z prośbą o potwierdzenie i odnowienie nadania z 1232 r.

Syn Władysława Bolesław Pobożny 11 lutego 1259 roku w intencji ojca, matki Jadwigi, brata Przemysła potwierdził templariuszom całą ziemię kostrzyńską (*totam terram Custeryn*) z nadania ojca w granicach między Odrą, Myślą i Notecią (tj. Wartą), na północy aż po granice z księstwem pomorskim (*et usque ad limites Pomerannie*). Ponadto przy tej okazji dorzucił im dwa jeziora Bothscowe i Ostrovyz do zamku santockiego dawniej należące (*Addidit preterea fratribus antedictis duos lacus Bothscowe et Ostrovyz ad castrum Zantoch olim pertinentes*..²).

Dotąd zwykle sądzi się, że to już Władysław miał dodać te dwa jeziora, a więc w latach 1232-1234, bo w 1234 utracił ten zawarciański region na rzecz Henryka Brodatego śląskiego. Słowo *olim* oznaczać ma właśnie tamten czas przeszły, tak odległy³. Tymczasem Bolesław wcale nie powołuje się w tym wypadku na nadanie ojca. Zdanie o jeziorach znalazło się po przytoczeniu nadania ojca w ziemi kostrzyńskiej. Słowo *addidit*, *-ado*, *addere* oznacza dodawać, a *preterea* – „ponadto”. Bolesław więc dodał jeziora do poprzedniego nadania. Zresztą gdyby pochodziły z nadania ojca, po co by

1 Szerzej E. Rymar, *Komandoria chwarszczańska templariuszy i joannitów (1232-1540)*, *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny* 2002 nr 9, s. 11 n.

2 *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Templerordens im Bereich des Bistums Cammin und der Kirchenprovinz Gnesen*. nach Vorlage von H. Lüpke neu bearb. W. Irgang, Köln/Wien 1987, nr 44.

3 H. Lüpke, *Beiträge zur Geschichte des Templerordens in der Neumark*, *Die Neumark* 9, 1934, s. 92; M. Goliński, *Uposażenie i organizacja zakonu templariuszy w Polsce do 1241 roku*, *Kwart. Hist.* 1991, nr 1, s. 8; J. Spors, *Początki kasztelanii drzeńskiej*, *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza* t. 16, z. 2, 1987, s. 105; także C. Gahlebeck, *Der Oder – Drage – Raum in voraskanische Zeit*, *Jahrbuch f. die Geschichte Mittel-u. Ostdeutschlands*, Bd 45, 1999, s. 26.

je tu wymieniano, skoro stanowiły drobiazg w stosunku do nadanych w 1232 r. tysięcy łanów, na których w 1259 istniało kilkanaście wsi, tu niewymienianych. Bolesław, wycofując się z kasztelanii santockiej, w ostatniej chwili poczynił uzupełniające nadanie w kasztelanii santockiej.

W sprawie lokalizacji i identyfikacji jezior wypowiadano się wielokrotnie. Ernst Mucke (Muka) w 1908 roku, zniekształcając Bothscowe na Botschare (jako Buchen See, bukowe jezioro), lokalizował je w obszarze Goszczanowa w pobliżu Santoka; drugie jako Ossoitz (tyle co Osowica) – ogólnikowo gdzieś k. Kostrzyna, to znów Ostnitz czy Ostritz (Ostrzyca) również k. Goszczanowa (niem. Guscht), nie przytaczając żadnej dokumentacji⁴ pozwalającej chociażby na szansę takiej identyfikacji. W tamtej okolicy nie stwierdzamy własności templariuszy i joannitów. Stanisław Kozierowski w ślad za tym to drugie rozwiązywał jako Ostnica (od rodzaju trawy z ostami) i lokował „na Guszcie nadnoteckim”⁵ chociaż potem zmienił zdanie i lokował je na północ od Santoka, między Santocznem i Różankami, kojarząc z jeziorem Gross Osterwitz⁶. Rudolf Eckert, nie prostując pomyłki gotów był Botschare odnosić do wsi Büssow dziś Buszów, drugie również do Gross Osterwitz k. Santoczna⁷. Helmut Lüpke odrzucił próbę identyfikacji pierwszego z Bottschower See k. wsi Bottschow (Botzow 1369), dziś Boczów k. Rzepina, bo tamte okolice w ziemi torzymskiej nigdy nie należały do kasztelanii santockiej. Za Muką rozważał poszukiwanie jezior Botschare i Ostrowite (Ostnitz zapewne zamiast Ostritz) na obszarze wsi Goszczanowo na pld. zach. od Drezdenka, ponieważ jednak okolica ta należała – jego zdaniem – raczej do kasztelanii drzeńskiej; zasugerowany już stanowiskiem Stanisława Kozierowskiego przychylił się do jez. Ostrowitego między Różankami i Santocznem w zlewni Srebrnej i tam też należałoby poszukiwać drugiego⁸. Mateusz Goliński zwrócił jednak uwagę na jez. Ostrowskie i trzy jeziora Ostrowickie w byłym powiecie Sulęcina, dwa jez. Ostrowiec w powiecie Choszczno, Ostrowiec w pow. Myślibórz, zarazem błędnie odnosząc wcześniej poszukiwane jeziora Botschare i Ostnitz do okolic wsi Gościec pld- zach od Drezdenka⁹, której tam nie ma (chodziło o Goszczanowo). Nie zwrócono chyba uwagi na istnienie rzeczywiście tam, ale k. Gościmia, jeziora Ostrowitz, dla którego na przełomie XVIII i XIX w. stosowano zamiennie nazwę Schulzen See (Sołtysie dziś Solecki lub Solczyk)¹⁰. Trop wobec tego znów istnieje, jednak powstrzyma nas od ponownego wkraczania na tę drogę brak posiadłości templariuszy w bezpośredniej bliskości Santoka, a wreszcie konieczność znalezienia w pobliżu tego drugiego – Botscowe.

Przed laty nie miałem i ja w tej kwestii wyrobionego zdania. Jeszcze w 1989 i 2002 poszukiwałem jezior w zlewni Santocznej, kojarząc drugie, podobnie jak W. Irgang¹¹ z

4 E. Mucke, *Wüstungen, Gewässer und Holzungen der Neumark mit slavischen Benennungen. Ein Nachtrag zu den „Slavischen Ortsnamen der Neumark“*, Schriften d. Vereins f. Geschichte der Neumark, Heft 22, 1909, s. 82, 90.

5 S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej Wielkopolski*, Poznań 1922, t. II, s. 113, tenże, *Pierwotne osiedlenie dorzecza Warty od Koła do ujścia w świetle nazw geograficznych*, *Slavia Occidentalis* V, 1926, s. 137.

6 Tenże, *Pierwotne*, s. 141.

7 R. Eckert, *Geschichte von Landsberg an der Warthe, Stadt und Kreis*, Landsberg 1890 s. 65.

8 H. Lüpke dz. cyt. s. 92 n. podobnie postąpił F. Buchholz, *Die Neumark* 1937, s. 63.

9 M. Goliński, dz. cyt., s. 8

10 F. W. Brätting, *Statistisch – topographische Beschreibung der gesamten Mark Brandenburg*, Bd III, Berlin 1809, s. 21.

11 *Urkunden und Regesten* (indeks)

jez. Ostrowite i Ostrowieckie Małe (dawniej Gross i Klein Osterwitz) u źródeł rzeki Srebrnej, dopływu Kłodawki na pñ.-wsch. od wsi Różanki, 10 km na pñ. od Santoka; tam też z konieczności, jak Lüpke, lokując i to pierwsze¹², również sugerując się bliskością grodu santockiego, chociaż tam nie stwierdza się własności templariuszy ani potem ich sukcesorów, joannitów. Jednak po zestawieniu alfabetycznym wszystkich obiektów fizjograficznych do przygotowywanego słownika geograficzno-historycznego Nowej Marchii w średniowieczu, co pozwoliło trafniej kojarzyć obiekty o podobnych nazwach, nabrałem pewności, że to jeziora Ostrowieckie i obecnie Postne w rejonie Barnówka, Ostrowca i Dolska w zlewni Myśli. Jednak tymczasem ubiegł mnie poniekąd swym domysłem Christian Gahlbeck, choć bez uzasadnienia¹³. Umocniony i jego opinią – chociaż zdołałem ją pochopnie podać w wątpliwość ze względu na brak późniejszego śladu posiadania jezior przez zakonników, aczkolwiek nie wykluczałem że propozycja ma przyszłość¹⁴, bo inne rozwiązania napotykają i tak na to samo zastrzeżenie uznałem, że czas obecnie nadszedł na postawienie przysłowiowej kropki nad 'i'.

Ostrovyz to dziś jezioro Ostrowieckie z dwoma wyspami, oblewające od wschodu wieś Ostrowiec (*Wustervitz* 1337 w ziemi golenickiej z 54 łanami, *Wusterwicz* 1486¹⁵, 1944), która od niego widocznie wzięła nazwę. To zatem *Wutzese* 1337 w Dolskim Lesie¹⁶ i *Wusterwitzischen sehe* położone k. miejscowości „Wartz” (?), którego połowa w 1571 była w posiadaniu rodziny rycerskiej Horn z Ostrowca¹⁷; *Wusterwitz See* w XVIII w.; *Wusterwitzer See* 1944 o powierzchni różnie szacowanej, 125 ha (1948 r.)¹⁸, potem 121 ha (1996)¹⁹, wreszcie 105-107 ha (1991–1992)²⁰ to znów 165 ha (1992)²¹. Wody z jeziora na południe do Myśli wyprowadza potok Ostrawica, dawniej *Wusterwitzer Fließ*²².

To oczywiście za mało, by dopuszczać taką identyfikację jako rzecz pewną. Jezior o tej nazwie w dawnej kasztelanii santockiej stwierdzić można bowiem więcej. O identyfikacji zdaje się przesądzać położone po drugiej stronie Myśli jezioro dziś zwane Postnym na pñd. od Dolska. To *Bussow* w Dolskiej Puszczy z roku 1337²³, a to zapewne tyle co *Boczow*

12 E. R y m a r, *Nazwy wodne dorzecza dolnej Odry (dokumentacja, identyfikacja, lokalizacja. cz. IV: Prawobrzeżna Warta między Santokiem i Kostrzynem, Przegląd Zachodniopomorski* R. IV, 1989, z. „, s. 256, nr. 184, 185, tenże, *Komandoria*, s. 21

13 C. G a h l b e c k, dz. cyt. s. 26, przyp. 107.

14 E. R y m a r, *Komandoria*, s. 21.

15 *Das Neumärkische Landbuch Markgraf Ludwig's Aelteren vom Jahre 1337*, hrsg. v. L. G o l l m e r t, Frankfurt a. o. 1862, s. 17, CDB XXIV, s. 205.

16 *Das Neumarkisches Landbuch*, s. 30. Wedle St. Kozierowskiego Osieczę zidentyfikowane z jez. obecnym Blotno (dawniej Arche, Sennewitzer Mühlenteich) w rozlewiskach Ścienawicy pñd.-wsch. od jez. Postnego, zaledwie o pow. 7-8 ha przed 1939 r.

17 P. W i l s k y, *Aus der Heimat, Heimatkalender f. d. Kreis Soldin*, 1, 1922, s. 9.

18 *Katalog jezior polskich*, Cz. 11. *Jeziora pomorskie w dorzeczu dolnej Odry i dolnej Warty*. Oprac. S. Majdanowski. Biuletyn Geograficzny PTG 1953, nr 401.

19 *Katalog jezior polskich*, t. 1, Poznań 1996, nr 972.

20 *Katalog jezior polskich*, cz. 1, Poznań 1991, s. 83, nr 20, *Atlas jezior Polski. t 1 Jeziora Pojezierza Wielkopolskiego i Pomorskiego w granicach dorzecza Odry*. Praca zbiorowa pod red. j. Jańczaka, Poznań 1996, s. 310.

21 *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*. Wyd. 2, Warszawa 1992, s. 495.

22 H. B e r g h a u s, *Landbuch der Mark Brandenburg...in der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Bd III, Brandenburg 1856, s. 114, Kartoteka poznańskiej sekcji Komisji Ustalania Nazw Miejscowych, obecnie Bibl. Główna Uniw. im A. Mickiewicza w Poznaniu.

23 *Das Neumarkische Landbuch*, s. 30. Do nazwy tej nawiązuje obecnie wieś Buszów, dawniej Hammer Langestück.

w 1494²⁴, Botzaw w 1536²⁵, Bezow w 1653, Betzow w 1658, Betzo w 1713, gdy było potwierdzone właścicielom Barnówka²⁶. Podobieństwo z formą *Bothcove* uderza w oczy. Mało tego, w 1486 strumień potwierdzony przez margrabiego Jana Hansowi von Schönebeck, właścicielowi Dolska, nosił nazwę *Botzeschen Fliess*²⁷, zapewne pozostając w związku z jez. *Boczow*, może z niego wypływając, z ujściem w Myśli na pld. od Dolska²⁸. Z jez. Postnego wypływa na północ do Myśli potok, który można by identyfikować z „Bocznikiem” i wpływa od wschodu ciek, który można by identyfikować z *Brischeffit*, również w 1486 roku potwierdzonym właścicielom Dolska. Ponieważ podstawowa częśćka *Brische* może być wyprowadzana od słowiańskiego *berz*, pol. *brzoza*, *brzezina*, możliwe jest identyfikowanie go z potokiem odprowadzającym wody z nieistniejącego już jez. Brzeżno: *Bresen* 1337 w Dolskiej Puszczy, potem już dwa jez. *Groten* i *Lutken Brissin* (1494), *Gross* i *Klein Briesen* (1589, 1653, 1713) potwierdzanego właścicielom Barnówka²⁹, zarastającego do tego stopnia, że w XVIII na jego miejscu powstaje miejscowość *Briesenhorstsee* (dziś Brzeżno), a pozostało już tylko *Klein Briesen* o pow. 1, 65 ha w 1935 r.³⁰

Interesujące nas jezioro zwane potem *Pötzen See* (1944), dla którego Stanisław Kozierowski w roku 1934 zastosował formę polską *Buszów* czy *Boczów*³¹, owiane legendami o żyjącym w nim potwornym szczupaku z czerwonymi oczami, o zakopanym skarbie, którego on strzeże³²; o powierzchni przed 1939 r. 54,2 ha³³, jeszcze 51-52 ha w 1948³⁴ czy raczej 47,5 ha (1991)³⁵ lub 44-46 ha (1992)³⁶, bo obecnie już od dawna oddzielone przesmakiem od jez. Postne Małe (ok. 25 ha)³⁷, z wyspą *Papenwerder*, *Klippwerder*. Przed XV w. mogło stanowić jedność z przylegającym do ściany pld.- zach. obecnym jez. „Diablim” (*Diebell* 1494, *Dibel* 1653, *Diebel* 1944) o powierzchni 15 ha. Na nic zdają się wysiłki, by wyprowadzać nazwę od gockiego *bindon*, niem. (ge) *bieten* – rozkazać, *bieten* – zaofirować, *Boten* – posłaniec³⁸. Zwane w trybie urzędowym po 1945 Postnym bez historycznego uzasadnienia; obecnie też zwyczajowo Śniegoszewo³⁹.

24 Codex diplomaticus Brandenburgensis (dalej: CDB), hrsg. a. F. R i e d e l, Berlin 1838–1869, I Hauptteil, Bd XXIV, s. 210.

25 C. G a h l b e c k, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen in der Neumark*, Berlin 2002, s. 1037.

26 G. S c h m i d t, *Die Familie von dem Borne mit den namensverwandten Geschlechtern*, Bd II, Merseburg 1889, s. 177, 525, 527.

27 CDB, Bd XXIV, s. 206.

28 Tak E. R z e t e l s k a – F e l e s z k o, J. D u m a, *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*, Wrocław 1977, s. 21 za S. Kozierowskim.

29 *Das Neumarkische Landbuch* s. 30, CDB Bd XXIV, s. 210; F. S c h m i d t, dz. cyt., s. 177, 525, 527.

30 O. K a p l i c k, *Landsberger Heimatbuch*, Landsberg 1934, s. 33.

31 St. K o z i e r o w s k i, *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej*, z. 2, *Ziemia Lubuska* (w: Archiwum biblioteki PTPN Poznań, mapa Ślubice, arkusz B 1).

32 O nich i germańskiej (sic!) etymologii nazwy zob. W. H i n z e, *Der große Hecht im Pötzensee und andere Sage vom Pötzensee bei Lindwerder*, *Die Heimat* 1935, nr 26, K. V o g t, *Der furchtlose Fisches vom Pötzensee*, tamże 1936, nr 5.

33 O. K a p l i c k, dz. cyt., s. 34.

34 *Katalog jezior polskich*, Cz. 12: jeziora pomorskie w dorzeczu dolnej Odry i dolnej Warty. Oprac. S. M a j d a n o w s k i, *Biuletyn Geogr. PTG*, 1953, nr 442, *Katalog jezior polskich*, t. 1, Poznań 1996, nr 967.

35 *Katalog jezior Polski*, Poznań 1991, s. 83 nr 27.

36 *Atlas*, s. 313.

37 *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, 1992, s. 548.

38 W. H i n z e, dz. cyt.

39 E. R y m a r, *Nazwy wodne dorzecza dolnej Odry (dokumentacja, identyfikacja, lokalizacja)*, cz. I: Zlewnia rzeki Myśli, *Przegląd Zachodniopomorski* t. II, 1987, z. 4, s. 271 n., nr 132.

Pozostaje odpowiedzieć na trzy co najmniej pytania. Po pierwsze, czy tak zlokalizowane jeziora mogły być położone w kasztelanii santockiej? Mogły, bo do tej kasztelanii należały wszystkie – poza ziemią kostrzyńską (związaną pod rządami Piastów śląskich z grodem w Lubuszu) – ziemie na północ od dolnej Warty po granice z księstwem pomorskim. Po drugie, dlaczego templariuszom tak zależało na tych jeziorach? Bo zasobne w ryby stanowiły zapewne pomost pomiędzy komandorią chwarszczańską i myśliborską. Po trzecie, dlaczego potem nigdy nie znajdują się w uposażeniu templariuszy bądź joannitów? Bo już wkrótce zostały utracone, gdyż w 1262 (1261?) margrabiowie, zawierając z templariuszami wspomniany wyżej układ, nadania Bolesława Pobożnego widocznie nie uznali.